

**EL MANUSCRIT'
« EXPLICACIÓ DE LA DOCTRINA
CHRISTIANA D'ESCORNALBOU »
I LA LLENGUA CATALANA EN EL XVIII⁰.**

Joan Bernadas i Torné

El manuscrit objecte d'aquesta comunicació fou escrit, tal com s'assenyala en portada, en 1777, i acabat el 29 de novembre, segons s'esmenta en la seva última pàgina. És possible que l'autor material, d'una cal·ligrafia perfecta, fos el frare franciscà a qui corresponen les sigles que envolten la mencionada data: F.A.C.F. De fet, l'obra és la culminació d'un treball col·lectiu de prop d'un segle dels frares missioners franciscans del Col·legi Seminari de Sant Miquel d'Escornalbou, el conegut monestir situat al Baix Camp tocant al Priorat. Aquest monestir fou erigit en 1162, tot just conquerit als musulmans el castell que hi havia anteriorment. Durant quatre segles fou una canònica augustiniana. En 1574 passà als franciscans recol·lectes i en 1686 s'hi fundà l'esmentat Col·legi-Seminari de Missions. Aquestes missions començaren el mateix 1686 a algunes poblacions del Baix Camp i Priorat i, de mica en mica, arribaren a 1165 llocs diferents de Catalunya o, millor, de la Tarraconense; per tant, també a la part valenciana i aragonesa dels bisbats de Tortosa i Lleida, a més de la Vall d'Aran, llavors del bisbat de Comenge (Occitània), i de la Catalunya-Nord, bisbat d'Elna-Perpinyà.

Aquestes missions populars eren l'objectiu principal de la Comunitat d'Escornalbou a partir de l'indicat 1686. Totes les publicacions que en coneixem hi van dirigides. Podem dir, doncs, que aquest manuscrit té una llarga elaboració de prop d'un segle (de 1686 a 1777) i la comunitat el féu servir després durant mig segle més, de 1777 a 1835, que les lleis de Mendizàbal l'obligaren a dissoldre's. Tal com el títol complet assenyala, és una llarga exposició de la Llei de Déu i de l'Església per a ser predicada en les missions al poble fidel i fer-ho d'una manera senzilla, però viva i contundent, i amb molts exemples i fins amb petits diàlegs. Té 180 folis, *recto* i *verso*, 360 pàgines, per tant, en total.

Potser en aquest Congrés seria més interessant tractar de la història de la comunitat d'Escornalbou i, sobretot, de les seves missions populars a tot

0. "Explicació clara, y copiosa de la Doctrina Christiana, sobre los Manaments de la Lley de Deu, y de la Iglesia Santa. Segons las Opinions mes probables, y en la practica seguras. Novament ilustrada, corregida, y Composta per los RR. PP. Missionistas del Collegi Seminari de S. Miquel de Escornalbou. La que enseñan en sas Santas Missions".

Catalunya i del contingut de la seva predicació, més quan corresponen a una època de forts contrastos i lluites entre diferents tendències teològiques i pastorals, una de rigorista o acusadora, una altra de liberal o justificadora, que s'acostumen a personalitzar en els jansenistes i en els jesuïtes, amb els dominics i altres ordes religiosos entremig. Els nostres frares missioners es limitaren a seguir "aquellas Doctrinas, que son mas probables, y en la practica seguras", com assenyalen en el mateix títol del manuscrit, amb uns arguments que recorden el que justament s'ha anomenat "pastoral de la por", pastoral que ha pervingut ben viva fins al Concili Vaticà II i que sembla com si alguns anhellessin poder restablir. A mi, emperò, com a filòleg que ha estudiat en profunditat aquest manuscrit, m'ha semblat que era molt important l'aportació que implica per a la història de l'Església catalana, per a ajudar-nos a descobrir la contribució que aquest frares franciscans i molts altres eclesiàstics han tingut en el manteniment de la nostra llengua, especialment en un període de tant interès en aquest aspecte malgrat ésser qualificat de Decadència.

El segle XVIII, en efecte, és un segle important per a la nostra llengua, ja que fou mantinguda pel poble català d'una manera potser inconscient però aferrissada i, per tant, també voluntària. Això féu possible la Renaixença del XIX i el manteniment del català com a llengua de cultura, base del nostre esperit nacional.

Aquesta comunicació voldria ajudar a fer comprendre el paper de la petita clerecia en contacte amb el poble, en el nostre cas uns missioners franciscans preocupats només, almenys aparentment, perquè la gent es confessés i observés millor els manaments. En altres casos serien els rectors de poble i vila que feren una tasca semblant i continuaren fent-se dir *mossèn*, com avui dia, quan tots els estaments que dos o tres-cents anys enrere, en els segles XV i XVI, tenien també aquest títol, de mica en mica es passaren al de *don*, més d'acord amb els nous temps. En el XVIII, en efecte, totes les coses, títols i tradicions catalanes, entre les quals la llengua, semblaven als intel·lectuals de l'època "plebeyas y provincianas", malgrat l'afecte que aquests il·lustrats sentien per Catalunya com a "patria chica", cosa que, sortosament, contribuï amb molt bona mesura al redreçament del país. Aquest redreçament, emperò, hauria estat molt diferent sense l'esmentada actitud de manteniment de la pròpia llengua de part del poble i de tots els qui, com els bons frares d'Escornalhou, hi van contribuir. Fixem-nos, si més no, en els següents punts d'interès lingüístic del manuscrit.

Punts d'interès lingüístic del manuscrit

Els exposaré de forma esquemàtica.

1.- L'interès del manuscrit per una *grafia* correcta i coherent apareix com a fruit de la formació llatina del seu autor o autors (consonants geminades, dígrafs etimològics **ch** i **th**, etc.) i, segons sembla, del seu dialecte propi, occidental i/o tarragoní, que fa que no dubti gaire ni en les vocals àtones **a/e** o bé **o/u**, ni en les oposicions **b/v**, ni en els dígrafs **ix** intervocàlics o finals de mot i que fins tingui casos de dígraf **ij** intervocàlics. La grafia catalana tradicional s'hi manté constant amb el dígraf **ch** final de paraula; en canvi la **ç** es troba en regressió, si bé continua amb relativa freqüència. Hi ha petits intents de renovació de la grafia com l'apostrofació i l'accentuació. Tanmateix, la nasal palatal és grafiada molt més per la ena titllada castellana (**ñ**), que pel dígraf català **ny**, gairebé limitat a les paraules *any* i *dany* i no sempre.

2.- *La morfosintaxi* acostuma a ésser fidel a l'estructura tradicional catalana en molts punts. Així en la pronominalització adverbial: l'ús del pronom **ne** és gairebé normal en totes les seves diverses funcions: "vos ne faré memoria" (2v, 23)¹, "no donarme mes que 19." (22, 23), etc. L'ús del pronom **hi**, en canvi, ja fluctua més: és constant en l'impersonal *haver-hi*, sempre en singular: "algunas Personas hi ha" (5, 3), i també com a complement locatiu: "tornarhi" (22, 2), "anaui" (83v, 12), però la solució *en ell* i *en ella* és relativament abundant: "en ell esta Christo" (4, 21), "posar lo cor en ellas" (142, 5), "sil's havia comesos" (108v, 27). És fidel a les formes antigues dels possessius: "mia" (57v, 7); "tua" (43v, 20), "sua" (2v, 10), i de les desinències verbals: el present d'indicatiu de la primera fa "tocam" (3, 4), "posau" (4v, 17), amb dues úniques excepcions per a les actuals **-em** i **-eu**, totes dues en oracions condicionals: "si vos aprecieu" (2, 5), "si perseverem" (55, 33). El subjuntiu fluctua entre les tradicions del llatí en **-e**: "perdone" (6, 23-24), i les també antigues en **-ia**: "resia" (2, 3), "permetia" (6, 21). Potser encara són més significatius els dos únics casos de forma perifràstica del pretèrit perfect que he trobat (60, 29 i 78v, 22). També es majoritari l'ús de les formes catalanes en les condicionals hipotètiques, en els temps d'obligació: "han de creurer" (3v, 16), "devem amar" (7v, 29), etc., i en els verbs de temor: "temen no hajan ja negat algun misteri" (5, 7-8). Hi pot influir l'esmentada formació llatina. La principal mostra de castellanització en la sintaxi és l'amplitud amb què apareix la preposició **a** davant de l'objecte directe, la col·locació de preposició àtona davant de

1. Les sigles que acompanyen entre parèntesis els textos del manuscrit corresponen a la seva compaginació (foli i línia), tant de l'original com de l'edició feta en la tesi llegida a la U.A.B.

que conjunció i la seva omisió en les completives, com podem comprovar en el darrer exemple exposat: "temen no hajan..."

3.- En el *lèxic* és on l'entrada de castellanismes és més flagrant, accentuada per no haver trobat una manera pròpia de formar neologismes i de servir-se de la forma llatina o de la castellana per a emplenar aquest buit. Així "apice" (175v, 23), "dolo" (21, 4), "perjuro" (21, 23), "vinculo" (22v, 10), Tanmateix molts d'aquests castellanismes eren plenament acceptats en l'època, com "grave" (11v, 19), "leve" (11v, 19) i "seria" (113v, 17), normals abans de la Reinaxença, segons Coromines; altres entren en les formes dialectals occidentals, com "caldo" (51, 5) i "guisado" (57v, 6) i fins "sapo" (52, 13) que, també segons Coromines, ve del mossàrab, i no cal dir les clarament occidentals-tradicionals "colp" (39, 4), "mentres" (1v, 1), "medi" (1v, 13), "faël" (166v, 15) i "rael" (141v, 19) i les tarragonines "luego" (24, 2, en el sentit de *aviat*), "sigle" (49v, 4) i "geñives" (172, 21). Un aspecte molt positiu en el *lèxic* d'aquest sermonari és la gran abundància de locucions i frases fetes, algunes molt vives i populars. N'he catalogat prop d'un centenar, classificades per mètodes.

4.- Això ens porta a un *estil* popular, però correcte i digne, com ells devien pensar per a la predicació de la Doctrina Cristiana. Aquest estil és el que podem anomenar *prosa didàctica popular*, seguint la qualificació que en fan Modest Prats i Albert Rossich en un recent estudi sobre la prosa catalana del Barroc². Té un bon nivell d'expressió i una acurada correcció en el redactat. Episòdicament té també trets de barroquisme popular, especialment quan narra exemples punyents i patètics amb recursos que arriben a la truculència.

5.- Cal fer ressaltar també la gran *extensió geogràfica* que aconseguí aquesta predicació en català³. Una acurada classificació que he fet per localitats del contingut del manuscrit *Jornadas Apostolicas* del mateix arxiu⁴ m'ha donat que predicaren a 1165 llocs diferents, a la majoria més d'una vegada i en alguns fins en catorze o quinze ocasions. Per bisbats són: Tarragona, 143 llocs; Tortosa, 133 (65 de Catalunya, 4 d'Aragó i 64 del País Valencià); Lleida,

2. Aquest precís i documentat estudi de MODEST PRATS i ALBERT ROSSICH, intitulat "*El llibre dels Secrets d'Agricultura* i la prosa catalana a l'època del Barroc", acompanya l'edició en facsímil de l'obra de MIQUEL AGUSTI, prior del Temple a Perpinyà Barcelona 1617. *Llibre dels Secrets d'Agricultura. Casa Rústica i Pastoril*. Barcelona, 1968, 21-38. Aquesta obra, traduïda al castellà, assolí una vintena d'edicions en els segles XVII i XVIII.

3. Són en català tots els sermonaris de missions al poble, manuscrits, que es conserven, com també els llibres i fulletons impresos per a ajudar aquesta predicació dels frares d'Escornalbou, entre ells *Font Mystica, y sagrada del Paradís de la Iglesia* Barcelona, 1704, amb moltes edicions posteriors) de Francesc Baucells.

4. És el ms. 4-A-11 del mateix Arxiu Històric Provincial dels Franciscans de Catalunya. Tal com assenyala el subtítol, és un "Libro en el qual se dá relacion verdadera de las Villas, y Lugares que un corrido los Religiosos moradores deste Sto. Collegio de S. Miguel de Escornalbou predicando las santas Misiones".

180 (88 de Catalunya i 92 d'Aragó); Urgell, 220 (204 de Catalunya, 1 d'Aragó, 6 d'Andorra i 9 de l'Estat francès-Alta Cerdanya, llavors del bisbat d'Urgell); Girona, 184; Vic, 105; Solsona, 63 i Barcelona, 81. De l'arxiprestat llavors exempt d'Àger, 23 (20 de Catalunya i 3 d'Aragó) i del Priorat de Meià, 6. Fora de la Tarraconense predicaren a la Vall d'Aran (llavors del bisbat de Comenge), 10 llocs, al bisbat d'Elna-Perpinyà, 15, i al de València, 2 del Camp de Morvedre.

Il·lustrats i no-il·lustrats: dues actituds davant la llengua

Per a entendre millor la importància d'aquesta predicació en català per a la història de la nostra llengua en el XVIII, analitzem aquestes dues actituds.

S'ha fet cèlebre l'expressió de Capmany sobre el català com un "idioma antiguo provincial, muerto hoy para la república de las letras y desconocido del resto de Europa". En aquesta convicció hi pot haver l'inici d'una actuació, continuada durant tot el segle passat i, en alguns aspectes, fins als nostres dies, que ha perjudicat molt greument la nostra llengua⁵. Ens pot ajudar a entendre aquesta actitud una altra frase del mateix Capmany a la introducció al *Vocabulario de las palabras más difíciles del Libro de Consulado*. Parlant del català medieval de l'obra, diu: "Fue una lengua nacional, y no una xerga territorial, desde el siglo XII hasta principios del presente: en que se adoptó, con el nuevo gobierno, la castellana en todos los tribunales, y actos públicos de la Corona de Aragón".

Aquest "se adoptó" penso que exterioritza el subconscient de Capmany i de la majoria dels qui es tenien per il·lustrats a Catalunya: el canvi de llengua culta del català al castellà ningú no l'havia imposat i era la conseqüència d'un procés que consideraven natural i, segurament, irreversible i lògic, procés que s'havia iniciat molt abans dels Borbons.

És aquesta una qüestió semblant a la de l'anomenat *Diccionari Trilingüe*,

5. Són importants, en aquest sentit, els estudis de JOSEP MORAS "Consideracions sobre els liberals espanyols i la llengua catalana" (*2n. Congrés Int. de la Llengua Catalana*, 1986, VIII., 659-669) i JESÚS TUSÓN "L'irracionalisme lingüístic de la raó il·lustrada" dins "Límits", núm. 2., 17-30. Les dues citacions d'Antoni de Capmany, per altra banda molt conegudes, són de *Memorias históricas sobre la Marina, Comercio y...* II-2., 846 i de *Código de las costumbres marítimas de Barcelona...* 520. les dues reeditades en els anys 1961-65 per la Càmera Of. de Comercio y Navegación de Barcelona.

editat en dos volums en 1803-1805 amb el títol de *Diccionari catalàn-castellano-latino* i sota l'autoria de Josep Bellvitges, Joaquim Esteve i Antoni Juglà. Per a Carbonell aquest és un exemple de "reconversió del sentit d'una obra". Colon-Soberanas li contesten: "Si Amat hagués volgut servir-se del català per imposar el castellà, no es comprendria per què estudia les locucions antigues". Opino que, sense pretendre-ho, Colon i Soberanas ens donen el sentit de la posició dels Amat, inicadors i promotors de l'esmentat diccionari, sobre el català. No ens volen pas imposar el castellà. Tal com ja he dit, aquest no s'havia pas d'imposar, ja estava acceptat com a llengua culta per la Il·lustració del país. Però com que les arrels d'aquest país bevien en una llengua arcaica, d'un gloriós historial i molt diferent de la "habla o xerga plebeya, usada para el trato familiar del rústico pueblo" (Capmanys, 1. c.), convenia estudiar-ne les locucions antigues. Després, com ens dirà també Carbonell (1. c.), "tot i l'objectiu assimilista clarament exposat al pròleg, ha tingut utilitat pràctica en sentit contrari i fins ha estat interpretat com una temptativa de salvació de la llengua"⁶.

Es també la impressió que hom té quan estudia la important i transcendental obra de Fèlix Torres Amat *Memorias para ayudar a formar un Diccionario crítico de los escritores catalanes*, "plasmació de l'esperit del segle XVIII", en encertada qualificació d'Antoni Comas⁷. Sorpren l'extensa i profunda referència que acostuma a fer dels poetes medievals, personalment o recollint l'aportació de Josep Tastú. Fa la impressió que, malgrat haver-se passat totalment al castellà, com a llengua culta, continua estimant el català, una mica com aquell qui estima la pròpia família i, per tant, podent-ho fer, n'estudia la història, els avantpassats i les arrels genealògiques.

Quan es tracta, en canvi, d'autors contemporanis, les seves preferències són clarament per als autors més o menys relacionats amb la Il·lustració i que, per tant, escriuen en castellà o en llatí. Sembla sorprendre's quan es troba amb una obra moderna en català d'un cert nivell literari o cultural i la seva referència és mínima. El cas més significatiu és, potser, el de Baldiri Reixach. Sorpren que fins s'oblidi del seu nom de pila i es limiti a ressenyar-lo dient: "REXACH. *Enseñanza de niños*: libro muy util, y muchas veces reimpresso; y traducido al castellano y francés I t. en 8°".

És imporant d'adonar-nos que Baldiri Reixach, rector d'Ollers, i Josep

6. La controversia entre Colon-Soberanas i Carbonell la trobem expressada en les obres *Panorama de la lexicografia catalana* de GERMÀ COLON I AMADEU J. SOBERANAS Barcelona 1986., 144-150, contestant la posició de Jordi Carbonell "La literatura catalana dintre el període de transició del segle XVIII al segle XIX" dins *Actes del 4t. Col. Int. de Llengua i Lit. Catalanes, Basilea 1976*, 298-299. Ja abans, Jordi Rubió i Balaguer havia opinat de manera semblant a Carbonell, com observa aquest en nota.

7. ANTONI COMAS, *Història de la Literatura Catalana*, IV, 144, Barcelona, 2a. ed., 1981.

Ullastra, beneficiat de Peralada, dos clergues per tant gironins, no es limitaren com els bons frares d'Escornalbou a escriure correctament el català. L'estudiaren i les seves obres són avui dia objecte d'estudi i admiració⁸. Com ells, molts d'altres el cultivaren, sobretot eclesiàstics en contacte amb les classes populars. També els instruments públics notariais continuaren, potser majoritàriament, escrits en català i molt correctament segons l'ortografia i l'estil tradicional, sovint arcaic, de l'estament, fins a la llei del Notariat de 1862⁹.

Aquest cultiu de la llengua pròpia suposava, per als no-il·lustrats com ells, un esforç enorme, ja que s'havien d'enfrontar al corrent cultural de l'època, el qual, a més, tenia tot el suport i la força d'un estat cada vegada més poderós. Per això les seves possibilitats de reeixir-hi eren les pròpies de tot treball fet amb una gran voluntat, però amb una manca de capacitat per a servir-se dels mitjans que, lingüísticament, tenien llavors altres llengües considerades "nacionals", erudites i modernes.

En el segle XVIII podia el català haver fet el pas que feren les llengües de cultura com el francès i el castellà: convertir-se en llengües universals aptes per a tots els àmbits de cultura en substitució del llatí. Però aquest pas s'havia d'iniciar i dirigir des de la Universitat de Cervera i no des d'Escornalbou o des d'una rectoria de poble, i per persones amb un ideari il·lustrat i una preparació culta catalana. I ja hem vist que els il·lustrats no en volgueren saber res. Consideraven la llengua catalana rústega i provinciana i la "espanyola", com es començà a denominar amb un canvi de nom de connotacions ben clares, culta, universal i ben estructurada per a satisfer totes les seves necessitats d'expressió. La desídia, doncs, dels il·lustrats per la pròpia llengua, enlluernats per les excel·lències del castellà, i la poca capacitat dels qui la continuaven cultivant per a reformar-la a fons, més quan molts d'ells no en veien ni la necessitat de fer-ho, portaren el català a un carreró sense sortida. Hem d'acabar reconeixent que en el segle XVIII tots, il·lustrats i no-il·lustrats, van fer que el català es convertís en una llengua inviable com a vehicle cultural. Serà la Renaixença que trobarà la manera de començar a sortir d'aquest atzucac.

8. Així tenim les edicions de 1923 i 1983 del I vol. de l'obra de Reixach, mencionat per Torres Amat. El II volum, que completa tot l'enseyament de minyons, fou descobert en manuscrit fa pocs anys a la biblioteca del Seminari de Girona i editat per S. Marquès i A. Rossich en 1981. De la *Grammatica cathalana* de Josep Ullastra, fins aleshores inèdita, Montserrat Anguera en féu l'estudi i edició crítiques en 1980. Antoni Coma, en l'obra esmentada (n. 7), és sens dubte qui ha fet un estudi més exhaustiu de la producció literària d'aquest període.

9. Sebastià Solé i Cot n'estudià tots els aspectes en "La llengua dels documents notariais catalans en el període de la Decadència" dins "Recerques", 1982, núm. 12., 39-56. La resistència dels notaris autòctons a fer els seus instruments en una llengua diferent a la tradicional catalana anà més enllà del 1862; més encara, per tant, que la dels llibres sacramentals, que pràcticament tots passaren al castellà poc després del Concordat de 1851.

Val la pena, però, que, com a final d'aquesta comunicació ens preguntem: ¿hauria tingut la Renaixença la força i la continuïtat que tingué a Catalunya si no hagués trobat un terreny poc o molt abonat pel manteniment d'una llengua amb una categoria cultural i lingüística digna gràcies, en gran part, a la predicació de tants clergues, missioners com els d'Escornalbou o rectors de parròquia, en contacte amb el poble, i a eclesiàstics lletraferits, com Reixach, Ullastra, els anònims autors de goigs i tants altres?

Dues petites digressions finals

Primerament, una constatació molt personal. O potser no tant. La meva sorpresa, a mesura que aprofundia en l'estudi del manuscrit d'Escornalbou, fou adonar-me del paral·lelisme que, amb dos segles de diferència, hi havia entre els autors del manuscrit que estudiava i la meva pròpia història personal, lingüísticament parlant, o, millor dit, la de tants altres capellans de la meva generació, sobretot els que hem procurat estar en contacte amb el poble senzill català i som una mica com el mossèn. Tronxo d'en Ballarín. Tant en el XVIII com en la postguerra del XX la nostra llengua s'ha salvat i ha mantingut la seva dignitat de llengua culta en gran part gràcies a la baixa clerecia en contacte i al servei del nostre poble.

Segonament una preocupació com a rector de parròquia i, per tant, responsable pastoral d'una barriada a la part nord de la ciutat de Barcelona, amb un notable contingent de feligresia immigrada que familiarment parla en castellà (molts només saben expressar-se en aquesta llengua). Crec que quan ens trobem amb dues comunitats culturalment diferents, tant en el segle XVIII com en el XX, tots els pastors anhelem tenir els mateixos sentiments de sant. Pau davant els dos grups de les primeres comunitats cristianes, formades de jueus i gentils conversos. Pau, en la carta als Efesis (2, 14-15), invoca l'exemple de Crist: "Ell és la nostra pau. De dos pobles n'ha fet un de sol, ja que ell ha destruït la barrera que els separava i els mantenia enemics, abolint en el seu propi cos la Llei i els preceptes. Així ha posat pau entre dos pobles i ha creat una nova humanitat centrada en ell".

En el segle XVIII la divisió en dos pobles a la nostra Catalunya era, pràcticament, només en el pla cultural. La Il·lustració pensava, per tant, que s'havia d'impulsar una cultura única, la més important i elevada, encara que no fos la del país. La resta ja vindria pel seu propi pes amb el temps.

Els nostres frares missioners, i amb ells molts altres capellans, aparentment sense reflexionar-hi massa, feren el que veien natural i lògic: estar amb el poble i fomentar i ajudar la seva cultura i llengua. Sortosament l'enfrontament no ha afectat, almenys fins ara, l'ànima i l'essència del nostre poble, encara que s'hagin viscut moments ben dramàtics.

Avui dia aquest principi de "estar amb el poble", si aquest poble parla majoritàriament en castellà als nostres barris, ens pot fer pensar en la conveniència de fer una pastoral d'acord amb aquesta realitat i molts ho fan així: només cal fixar-se en la llengua de les misses a Barcelona, especialment en segons quins sectors.

Però, de fet, la majoria d'aquests immigrants estimen Catalunya i volen integrar-s'hi, malgrat que hi hagué una època que res no els ajudava a fer-ho i encara avui dia no hi troben massa estímuls. És a partir d'aquí que crec que hem de plantejar-nos una pastoral que ajudi a aquesta integració, i això bàsicament ha d'ésser en la llengua del país. L'objectiu penso que és molt clar i la força integradora de la nostra terra l'afavoreix. Els mitjans i el mètode per a fer-ho d'una manera adequada i pastoralment eficaç, amb el respecte degut a persones i grups, ja són molt més problemàtics. Potser el Concili de Catalunya, continuador dels tan compromesos, en aquest punt, Concilis Provincials de la Tarraconense dels segles XVI, XVII i XVIII, ens hi dirà alguna cosa. Almenys a la meua parròquia hem indicat com un possible tema a estudiar, en la consulta prèvia ja feta, punt 2, 26, el següent: "pastoral d'integració en el marc de la llengua i cultura del país, per a evitar que les dues llengües oficials portin a formar dues comunitats distintes". I acabo aquesta comunicació manifestant que m'ha sorprès que una cosa que a la parròquia vàiem tan clara no sortís, ni de prop ni de lluny, en la llista de la "Consulta sobre possibles temes" del Concili.

